

JÁN KOCKA

RENEŠANČNÁ FILOZOFIA V TALIANSKU

Idealistické dejiny myslenia a kultúry vyznačujú sa tým, že vo svojich výkladoch zanedbávajú alebo vôbec neuznávajú vplyv spoločenského bytia na vývoj spoločenského vedomia. V ich interpretácii javí sa vývoj myslenia a kultúry ako autonómny proces, determinovaný iba ideovým dedičstvom. Náhľady mysliteľov podávajú sa výhradne len ako výsledky predošlých myšlienok, názorov a samo bádanie napr. v dejinách filozofie vyčerpáva sa vo vyhľadávaní ideologických vplyvov v skúmaných myšlienkových produktoch, filozofických osobnostiach. Aj vysvetľovanie a opis celých kultúrnych období obmedzuje sa na hľadanie pôsobenia všelijakých filozofických, umeleckých škôl a na najmocnejšie zdroje vplyvov na súčasný spoločenský život, prameniach z oblasti spoločenského bytia, sa zabúda. Obmedzená vedeckosť takéhoto podávania dejín filozofie, kultúry, tkvie teda v tom, že odtrhá vývoj spoločenského vedomia od vývoja spoločenského bytia a pripisuje mu autonómnu, ničím nepodmienenú sféru vývoja.

Renesancia je pre týchto kultúrnych historikov zázračným rozletom ľudského ducha, obrozením, návratom ku gréckej a rímskej kultúre, zrodením individualizmu a pod., slovom, je to nepochopiteľný vulkán oslňujúcej kultúry umenia a myslenia. Základné otázky časového aj miestneho vzniku, jej charakteru aj dosahu ostávajú však nezodpovedané.

Odpovede na tieto podstatné otázky možno nájsť iba metódou historického materializmu, skúmaním javov spoločenského vedomia v najširších súvislostiach spoločenského života a rešpektovaním základnej závislosti spoločenského vedomia od oblasti spoločenského bytia.

Buržoázne idealistické dejiny myslenia a kultúry neodpovedajú, prečo stará grécka kultúra oživa práve v Taliansku a nie v samom Grécku, kde by predovšetkým mala historické právo na oživenie, prečo sa to stalo v XIV. a XV. stor. a nie skôr alebo pozdejšie. Nie sú objasnené určujúce príčiny jej vzniku, jej spätosť s mimokultúrnymi, najmä ekonomickými činiteľmi. Napr. Dr. Jozef Tvrdý, autor u nás veľmi rozšírených dejín filozofie, zmieňuje sa takto skromne o vzniku renesancie: „Jako každá duchovní revoluce, byla také renesance vyvolaná *touhou* po väčší volnosti duchovního života.“ (Dr. J. T v r d ý, *Průvodce dějinami evropské filosofie*, Brno 1947, 171.)

Len marxistická analýza hospodárskeho stavu Európy a najmä Talianska, talianskych miest, vnesie svetlo do problematiky okolo renesancie. Takto osvetlená renesancia nebude už nijakým zázračným obdobím, padnutým zčista-jasna do pobožného stredoveku, ale ukáže sa ako samozrejmy kultúrny dôsledok obrovských zmien ekonomiky severného Talianska. Vyskúmať príčiny vzniku a samu podstatu renesancie znamená predovšetkým poznať hospodárske dejiny severotalianskych miest, rozvoj výroby a obchodu, akumuláciu kapitálu v jednotlivých mestách a bankárskych a obchodníckych rodinách, poznať triednu štruktúru miest, vtedajšiu politickú nadstavbu aj triedne boje. Z týchto poznatkov logicky vyplynie charakter a podstata renesancie ako svojráznej kultúrnej epochy, rodiacej a rozvíjajúcej sa novej spoločenskej formácie, kapitalizmu, ktorej kultúry producentom aj konzumentom je talianske meštianstvo.

Pojem renesancie je definovaný najmä J. Burkhardtom (*Die Kultur der Renaissance in Italien*). Pokiaľ by toto slovo označovalo len časť, formu kultúry, literárne štýly, obľubu antickej literatúry, potiaľ by bol názov vyhovujúci. Ale takéto ponímanie spoločenského vedomia a kultúry je veľmi úzke. Názov renesancia je však zaužívaný a bolo by ťažko nájsť nové slovo na označenie celého obdobia rozvoja talianskej kultúry. Názov renesancia, označujúci celú kultúrnu epochu, je s marxistického hľadiska nesprávny, pretože nejde o znovuzrodenie starého, ale práve naopak, o zrodenie novej meštianskej kultúry. Renesanciu treba teda chápať omnoho širšie ako dlhé kultúrne obdobie v jej širokých aj ekonomických súvislostiach.

Obdobiu renesancie aj s jej hospodárskymi predpokladmi možno pripísať rozpätie štyroch až piatich storočí; je to teda obdobie značne dlhšie, než jej pripisuje buržoázno-idealistická kultúrna historiografia.

Ak sa hovorí o nej ako o slávnom quattrocente a cinquecente, treba si uvedomiť, že to je už len dôsledok, nevyhnutné zavŕšenie obrovských zmien ekonomiky talianskych miest v spoločenskom vedomí. Korene týchto premien, ako aj ony samy značne predchádzajú XIV. stor. a bolo by protivedeckou jednostrannosťou odtráhať renesanciu od jej určujúcich predpokladov.

Oslňujúci lesk renesančného výtvarného umenia a nová sviežosť literatúry môže svieť k redukcii renesancie len na tieto formy spoločenského vedomia, pretože tieto sú pre svoju hmotnú trvácnosť, ako i pre počet a zachovalosť pozorovateľom najviac prístupné. V skutočnosti renesancia zahrnuje všetky formy spoločenského vedomia, morálku, vedu, politiku atď., takže jedná sa o celý charakteristický komplex, ktorý vznikol nad novou ekonomikou.

Hlavnou hybnou silou, ktorá podnietila kultúrny vývoj Talianska, bol búrlivý rozvoj ekonomiky, výroby a obchodu, najmä rozšírenie a zaužívanie peňazí. Tieto složky sa navzájom ovplyvňovali a podmieňovali. Zavedenie a zaužívanie peňazí malo ďalekosiahle vplyvy. V peniazoch získava sa trvalý, ľahko deliteľný ekvivalent tovaru. V malej truhlici bankára a obchodníka mohla sa nashromáždiť hodnota, reprezentujúca kvalitatívne pestré a rozsahove obrovské množstvá predajných predmetov, tovarov. Peniaze sa stali hybnou silou spoločenského života, zdrojom bohatstva, slávy a moci.

Vznik a rozvoj talianskeho meštianstva priamo súvisí s týmto novým ekonomickým faktorom. V typicky feudálnej spoločnosti nehraly peniaze rozhodujúcu úlohu. — Feudálny pán dostával od svojich nevoľníkov všetko, čo potreboval, buď vo forme práce alebo hotového výrobku, ženy priadly a tkaly ľan a vlnu a zhotovovali šaty; mužovia obrábali polia, deti pásly dobytok, zbieraly mu lesné plody, vtáčie hniezda, stelivo; okrem toho mala celá rodina odovzdávať obilie, ovocie, vajcia, maslo, syr, hydinu, mladý dobytok a všeličo iné. Každé feudálne panstvo bolo sebestačné; dokonca aj vojnové poplatky boli vymáhané v produktoch; komunikácie a výmena nejestvovala, peniaze boli zbytočné. — (F. Engels, *O úpadku feudalizmu a vzniku buržoázie*, Pravda, Bratislava 1952, 6, 7).

Od XI. stor., od kedy možno konštatovať čulé obchodné styky talianskych miest a Blízkeho Východu, peniaze sa stali dôležitým všeobecným medzičlánkom vo výmene a revolucionizovali spoločenský život. Zaužívanie a shromažďovanie peňazí napomáhalo v rozhodujúcej miere vznik

a rozvoj novej triedy boháčov, bankárov, obchodníkov a podnikateľov, v rukách ktorých hromadil sa obchodný a úžernický kapitál. S rastom novej triedy úzko súvisí rozvoj miest ako sídišť a pôsobísk novej triedy. Rozšírenie peňazí, pravda, bolo dialekticky podmienené rozvojom výroby, ktorej určitá nadprodukcia umožňovala výmenu, ďalej zdokonaľovanie komunikácií, najmä námorných. V ekonomike nemožno hovoriť len o jednotlivých složkách, bez toho aby sa nenarážalo na ich vzájomnú a nerozlučiteľnú súvislosť. Dialektickou súhrou ekonomických činiteľov vznikajú nové cudzie elementy vo feudalizme a prvý raz v európskych dejinách sa rozvinuly do šírky práve v Taliansku. Formovali sa silné nezávislé mestá a mestské štáty so svojráznou ekonomikou aj kultúrou.

Nová trieda vyrastala z podnikateľov rôzneho formátu, obchodníkov, bankárov, úžerníkov. Talianske mestá sa rozvíjaly v priesečíku dôležitých obchodných ciest. V prístavoch prekladal sa tovar z Blízkeho a Ďalekého východu, aby nastúpil cestu do európskeho vnútrozemia. Z výmeny tovarov plynuly obchodníkom obrovské zisky. Vznikaly obchodné spoločnosti s teritoriálnymi záujmami. Spoločnosti postupne ovládala bankárska oligarchia. Na obchodnom podnikaní sa zúčastňovala nie malou mierou aj cirkev. Vo vzájomnom križovaní ekonomických záujmov spoločností a miesta a v nárokoch na monopolizáciu obchodu spočíval koreň všetkých vtedajších politických udalostí a rozhorčených vojen.

Priaznivý vplyv na rozvoj talianskych miest mali aj križiacke výpravy, ktorých hlavné prúdy išli cez Taliansko alebo v jeho blízkosti. Výpravy objavily nové odbytíšia a zdroje tovarov. Každé mesto, mestský štát praktizoval typickú imperialistickú politiku, honbu za ziskom a územím. Napr. Benátky vyrástly za tri storočia z maličkého územia na silný koloniálny štát, ovládajúci kolónie na terajšom území Juhoslávie, Grécka a Malej Ázie a kontrolovaly obchod v Adriatickom mori. Podobným vývojom prechádzaly aj iné mestá. V utváraní politických a hospodárskych osudov Talianska najdôležitejšiu úlohu sehraly Benátky, Janov a Florencia, ktoré súčasne poskytujú najlepší prameň poznania talianskej renesancie.

Najvplyvnejším elementom mestskej spoločnosti boli podnikatelia, obchodníci, bankári i drobní úžerníci. V ich rukách sa sústreďovalo nielen bohatstvo, ale aj nitky politického života. Peňažníctvo sa rozvinulo v Taliansku na vysoký stupeň. Existoval celý rad veľkých bánk, uskutočňujúcich finančné transakcie v dnešnom smysle (Casa di San Giorgone

v Janove, Medici, Frescobaldi vo Florencii, Chigi v Siene, Soranzi v Benátkach). Okrem veľkých bánk požičiavalo peniaze množstvo potulných požičiavateľov a výmencov, berúcich až 50% úrokov. Vo finančnej politike viedla Florencia. Florentský zlatý ovládal obchod od polovice XIII. stor. a stal sa meradlom hodnoty aj v západnej Európe. Razil sa nielen vo Florencii, ale aj v iných mestách.

Bankárske spoločnosti sa vytváraly obyčajne okolo jednej rodiny a dedili sa s generácie na generáciu. Z nich pochádzali skutoční nekorunovaní vládcovia Talianska, ktorí dostali pôžičkami do závislosti i veľkých monarchov. Finančné operácie prevádzaly štáby úradníkov, účtovníkov a pisárov.

Prudko sa rozvíjala aj priemyslová výroba, najmä luxusných predmetov, šíriacich slávu talianskeho remesla po celom svete. Výroba bola vcelku drobnoremeselnícka, ale výroba textilu, napr. vo Florencii a v Luce, dosiahla vysoký manufaktúrny stupeň. Textilný priemysel mal vo Florencii slávnú tradíciu. Už z XII. stor. sú záznamy o dovoze látok a textilných polotovarov z Byzancie. V XIII. stor. rozvíjajú svoju činnosť obchodno-výrobné spoločnosti Arte di Calimala a Arte della Lana. Tieto dovážajú suroviny z cudziny a spracúvajú ich pre export. Vlna, dovezená prevažne z Anglicka, čistila sa a pripravovala na tkanie, kým ďalšia skupina podnikateľov sa starala o jej spracovanie dedinskými tkáčmi. Zvláštnu úlohu dozorcov vykonávali kňazi, ktorí dostali z mesta príkaz robiť pracujúcim zvláštna kázania, aby usilovne pracovali a vlnu nekradli. Farbenie látok vykonával zas osobitný cech farbiarov. Majiteľ spracovanej látky bol stále ten istý, hoci výroba prešla cez samostatné cechy. Takýmito podnikateľmi boli obyčajne bohaté bankárske rody, vlastníace dopravné prostriedky.

V meste Lucca kvitlo hodvábnictvo. Surový hodváb spracovávali v dielňach robotníci, ktorí boli závislí od podnikateľa. Možno nájsť aj zárodky mechanizácie priemyslu. Spomína sa vodný mlyn, postavený okolo r. 1391, ktorý konal vraj prácu za 400 robotníkov-tkáčov.

Svetoznáme bolo benátske sklo, vyrábané tajnými spôsobmi, zbrane, jantárové predmety. Rozvinutá stavba lodí podmieňovala nadvládu na mori. Benátky vyrábaly lode doma, ale zadávaly aj objednávky. Koncom XIII. stor. sa vyrába v benátskych lodeniach ročne asi 50 lodí.

Tak priemyslová výroba, ako aj stavba lodí, štátnych stavieb, kanálov a súkromných palácov navodzovala množstvo technických problémov,

ktoré Taliani s úspechom riešili a skoro sa stali v Európe najznámejšími staviteľmi a konštruktérmi.

Z týchto niekoľkých ilustrácií jasne vysvitá, že ekonomický vývoj severotalianskych miest ďaleko predbehol ostatnú Európu. Je pochopiteľné, že tieto prevratné zmeny hlboko zasiahly spoločenské vedomie vo všetkých jeho formách. Vzlet renesančnej kultúry sa neobjavil naraz, ale bol to dlhší proces. Tu treba poznamenať, že vplyv antickej kultúry Grécka a Ríma nebol nijako rozhodujúci a podstatný. Nová meštianska kultúra sa rozvinula prv, ako talianska meštianska inteligencia začala obdivovať a pestovať antiku. Idealistické dejiny kultúry sa snažia vzbudiť ilúziu, ako by renesancia vznikla vtedy, keď vzdelaní mešťania prvý raz nazreli do starých kníh a prvý raz uvideli odhalené ruiny Ríma. Neznalosť antiky by nebola nijako ovplyvnila historickú nevyhnutnosť rozmachu meštianskej kultúry. Dedičstvo antiky len vhodne zapadlo do celkového ekonomického a kultúrneho prostredia, utvorivšieho sa značne prv, ako si talianski vzdelanci osvojili gréčtinu. Redukcia renesancie len na „obrodenie“ antiky a „návrat“ k nej je hrubo idealistická a jednostranná.

Nejde teda o obnovenie antickej kultúry, ktorá už nenávratne zmizla v prepadlisku dejín, ale o vznik svojráznej, rodiacej sa buržoáznej kultúry, obsahujúcej prvky antiky, avšak nie rozhodujúce a podstatné. Rozmach kultúry talianskych miest bol ozaj jedinečným v porovnaní s ostatnými zemami, takže ak sa nepoukáže na jeho ekonomické predpoklady, môže sa zdať uplným zázrakom kultúrneho vývoja.

Nové triedne rozdelenie spoločnosti odrazilo sa v prenikavých zmenách politického zriadenia. V mestách, z ktorých 5 už malo vyše 100 tisíc obyvateľov, jasne sa diferencovala šľachta (*gente nuova*), buržoázia v dnešnom smysle, obchodníci, výrobcovia (*popolo grasso*), profesionálni žoldnieri, vojvodcovia, predajní politici (*condottieri*) a masy mestskej chudoby. Cirkevní hodnostári boli zaangažovaní tak na feudálnych rentách, ako aj na obchodných podujatiach. Slobodné, nezávislé podnikanie a decentralizácia hospodárskej moci medzi meštianskymi rodinami našla svoj odraz v republikánskom zriadení. Aj v tomto nemožno nevidieť určitý prototyp buržoáznej demokracie ako nevyhnutného dôsledku vývoja mešťanstva. Štátni úradníci boli voliteľní a sosediteľní. Avšak časté boli pokusy jednotlivcov strhnúť na seba všetku štátnu moc. Politické boje o demokratizáciu vlády boli odrazom hlbokých triednych rozporov. Nadšené vlastenectvo významných kultúrnych a politických

dejateľov sa opiera o demokratické tendencie. Severotalianske mestské štáty neboli nijaký Kunstwerk, ako ich nazýva J. Burkhardt, ale boli nevyhnutným dôsledkom rozloženia triednych síl mestskej spoločnosti. Osudy benátskeho senátu aj florentskej signorie jasne ilustrujú triedne boje vo vnútri mestských republík.

Nová životná problematika, v ktorej sa našlo obyvateľstvo miest, menila jeho celú psychiku. Na odvážnych plavbách a cestách sa vyžadovala smelosť, obratnosť a tvrdosť. Rozvíjajúci sa priemysel podnecoval technickú vynaliezavosť, znalosť výrobných procesov aj materiálu. Stavby lodí, budov a kanálov vyžadovaly znalosť matematiky a mechaniky.

V protiklade k stredovekému chápaniu sveta ako slzavého údolia, po opustení ktorého nás čaká večný život v nebi, talianskemu meštianstvu sa objavil svet ako nevyčerpatelný zdroj hodnôt. Bolo treba iba odvahy a šikovnosti, aby sa podnikateľovi otvoril bezstarostný život boháča. Takto boli v ekonomike dané predpoklady všestranného rozvoja osobnosti, všetkých tvorivých schopností človeka. Mešťan-boháč sa necítil zbytočným príveskom na tomto pomínutelnom svete, ale uvedomoval si svoju silu a silu svojich peňazí. Renesančný individualizmus, kult silných osobností má teda tu svoje korene. Nové vzťahy, podnietené výrobou a obchodom, odrazily sa vo svojskej renesančnej morálke. Cirkev bola už slabá, aby svojimi mnohознаčnými etickými predpismi mohla zamedziť bujarosť, neviazanosť verejného života a sama sa nainfikovala márnotratosťou, slávybažnosťou a politickým intrigánstvom. Kláštory sa nezriedka stali miestom zhýralej prostitúcie. Mníšky sa oddávaly láske a zabíjaly svoje plody. Kázne v kostoloch sa počúvaly s malou pozornosťou a vyskytly sa aj pokriky na kazateľa z chrámových lavíc. Cirkevní zamestnanci sa hojne zúčastňovali politických bojov, intríg aj vrážd.

Prostriedky v boji o moc síce zhrubly, ale zato zjemnela vonkajšia nádhera spoločenského života. Bohatí meštania ťahujú sa do nádherých palácov, obliekajú sa módne, s vybranou eleganciou, voňavkujú sa s pevnými úmyslami pôsobiť na čo najväčšiu diaľku, pestujú salónne zábavy, hudbu, poéziu.

V tomto kyprom prostredí, bohatom na mohutné podnety, formovali sa osobnosti renesančných umelcov a mysliteľov do grandióznych rozmerov. Renesančný individualizmus je priamym dôsledkom kapitalistického vývoja, slobodného podnikania v dobývaní nových trhov. Nositeľom rozhodujúcich síl vo verejnom živote bola zjavne sa rodiaca bur-

žoázia, upevňujúca svoju hospodársku a politickú moc v boji proti feudálnej šľachte a jej záštite cirkvi.

V ekonomickom a politickom rozrastaní sa meštianstva tkvejú aj korene jeho ideologie, svetonázoru. Záujem o prírodu bol v podstate záujmom o nové trhy, zisky. V ekonomike v konečnej inštancii korenila revolučná renesančná ideologia a veda, ktorá bujne rozkvitla v XV. a XVI. stor.

Vo formovaní ideologie a svetonázoru meštianstva významnú úlohu sehralo antické dedičstvo. Meštianstvo ho skoro prijalo za svoje, pestovalo ho a vytvorilo z neho zbraň proti feudalizmu a cirkvi. Objavenie a obdivovanie krás antiky udialo sa v dobe, keď vývoj ekonomiky a spoločenského vedomia dosiahol vysoký stupeň a vytvorily sa predpoklady triedneho záujmu o antiku. Hmotné zabezpečenie meštianstva umožnilo utápať sa a obdivovať dávno minulé slávne časy a hľadať v nich ideologické opory triednych záujmov.

Záujem o starovek v širokom meradle sa zjavuje v XIV. stor. a vrcholí v XV. a XVI. stor. Poznávať grécku kultúru nebolo prv možné, pretože takmer nik v Taliansku nevedel grécky. Osud gréčtiny bol totiž iný než latinčiny. Kým latinčina sa pestovala na univerzitách a v cirkvi, gréčtina zmizla z arény západoeurópskej kultúry. Túžba poznať staré Grécko a jeho kultúru vynorila sa prv, ako to dovoľovali jazykové znalosti. Sám Petrarca, veľký obdivovateľ antiky a iniciátor jej pestovania, sa žaloval, že nevie grécky, hoci vraj by veľmi rád poznal grécku klasickú literatúru. Boccaccio bol jedným z prvých známych Talianov, ktorý ako-tak vedel grécky. Talianski boháči si pozývali učiteľov gréčtiny priamo z Grécka. O poznanie a rozšírenie gréčtiny sa zaslúžil najmä Manuel Chrysoloras, ktorý vyučoval vo Florencii v rokoch 1397—1400. Ďalší významní učitelia, Georgius Trapezuntius, kardinál Bessarion, Teodorus Gaza, vypracúvajú aj grécke gramatiky. Podobne sa usmernil záujem vzdelancov aj na latinčinu. Kult antických literárnych vzorov sa stal módou. Hľadanie a objavovanie starovekých textov sa stalo celou kultúrnou epidémiou. Najviac vyhľadávaný prameň starých kníh bol Konstantinopol. Napríklad Giovanni Aurispa doniesol odtiaľ r. 1423 238 dovtedy neznámych gréckych diel. Takto sa objavuje talianskemu meštianstvu nový svet obdivuhodnej krásy. Rozvaliny starovekého Ríma inšpirovaly zamýšľať sa nad zašlou slávou a politickou mocou zrúteného impéria. Flavio Biondo, jeden zo zakladateľov archeologie Ríma, zostavil encyklopedické dielo v troch častiach: *Roma instaurata*, *Roma trium-*

phans, Italia illustrata. Na vykopávkach Ríma pracoval aj Rafael, ktorý plánoval systematicky odokryť celý staroveký Rím.

Záujem o antiku mal okrem kultúrnych kuriozít aj inú stránku, pre ktorú mešťanstvo vyzdvihovalo rímsku tradíciu. Sláva bývalého impéria bola ideologickou oporou buržoázie, lákavou spomienkou na jednotné Taliansko, po ktorom túžila. Slávna minulosť posilňovala v boji o jednotné Taliansko, o jednotný taliansky jazyk a zdôvodňovala snahy o jednotný taliansky trh. U talianskych renesančných vlastencov hrá rímska staroveká tradícia významnú úlohu.

K obligátnym vedám (*studia divina*) sa pripájajú nové vedné disciplíny (*studia humana*): filológia, rétorika, staroveká literatúra a archeológia. Humanizmus už v takejto forme prináša niečo nové, a to záujem o živšie disciplíny a empirický historický materiál. Štúdium humanitných vied sa veľmi rýchlo rozšírilo. Kým nebolo ešte tlačiarenskeho lisu a kníh, humanitné vedy sa šírili živým slovom. Učení humanisti na spôsob gréckych sofistov poriadali na rôznych miestach prednášky o dielach starovekých mysliteľov. Tieto prednášky bývaly hojne navštevované. Filelfo, stahovavý humanista, prednášajúci v Benátkach, Bologni a Florencii, odhadoval počet svojich poslucháčov vo Florencii na 400.

Písanie listov v elegantnom latinskom štýle, krasorečníctve po vzore rímskych rétorov, komponovanie latinských básní a polatinčovanie, pogréčkovanie mien sa veľmi udomácnilo medzi vzdelancami. Znalosť latinčiny dosiahla vysokú úroveň. Lorenzo Vallo, autor diela *De elegantibus latini sermonis*, pojednáva o gramatických otázkach, o jemných od-tienkoch fráz a synonym. Jeho kniha dosiahla medzi rokmi 1471 až 1536, takmer neveriteľný počet 59 vydání.

Tlačiarisky lis znamenal prelom v šírení sa humanizmu a novej kultúry. Do Talianska ho priniesli Nemci Schweynheim a Pannartz, krátko po jeho vynajdení Guttenbergom. Roku 1470 bol lis v prevádzke len v Benátkach a v Ríme, ale za niekoľko rokov sa rozšíril po väčších mestách. Okolo r. 1480 pracovalo v Benátkach už 100 lisov a prvý raz sa tu zaviedla tlačaná grécka abeceda a charakteristický typ písma, ita-lika. Tlačiarri neboli len obyčajní remeselníci, ale ľudia vysoko vzdelaní. Aldo Manuzio, najznámejší tlačiar tých čias, založil v Benátkach Novú akadémiu, ktorá vydávala prvé tlačené vydania starých autorov, *editio-nes principes*. Tu sa schádzali známi humanisti. Sám Erasmus navštívil Manuzia r. 1508 v jeho akadémii. Manuzio vydal za svojho života celkom 28 prvých vydání klasických autorov súborne, a to Aristotela, Platona,

Hesioda, Aristofana a iných. Výtlačky boli veľmi vkusne upravené a cenovo prístupné (asi dnešných 70 korún).

Pre systematické pestovanie a rozširovanie humanizmu mali základný význam akadémie, učené spoločnosti, zakladané bohatými a vplyvnými osobnosťami. Najznámejšou sa stala akadémia vo Florencii, metropole humanizmu, vydržiavaná rodinou Medici. Tu sa pestoval najmä kult Platóna. Členstvo tvoril nevelký počet vynikajúcich osobností (M. Ficino, L. B. Alberti, G. Pico della Mirandola, Poliziano, Landino). Spoločnosť sa schádzala v paláci Medici vo Florencii, alebo vo vile neďaleko mesta. Platóna uctievali ceremoniálnym spôsobom. V deň jeho narodenia usporiadali banket, čítali výňatky z jeho diel a diskutovali o nich. V deň výročia jeho smrti sa sišli okolo jeho busty, smútočne ozdobenej a zapaľovali pred ňou lampu.

Aj Rím mal svoju akadémiu, založenú r. 1460, zaoberajúcu sa prevažne latinskými starožitnosťami. Členovia napodobňovali antický život a hrávali aj Plautove komédie. Za čas bola zrušená, ale po obnovení, za pápeža Leva X., dosiahla veľký rozkvet. Niektorí z jej členov sa stali vysokými cirkevnými hodnosťarmi ako civilisti.

Humanistická akadémia existovala aj v Neapoli od r. 1459. Najvýznamnejšou, najmä publikačne, bola už spomínaná Nová akadémia, založená r. 1500.

Humanizmus v takejto forme bol kultúrnou aktivitou, zameranou na štúdium antiky, rozbory a filologické kritiky starých textov, na pestovanie jemného literárneho a rečníckeho štýlu. V línii humanizmu sa mohla mysliteľná osobnosť rozvinúť rozhodne do väčšej šírky, než v úzkych rámcoch tradičného univerzitného vzdelania. Humanizmus bol hnutím svetským a pestovalo a podporovalo ho najmä svetské meštianstvo, hoci do humanistickej vášne upadli aj niektorí pápeži. Skrýval v sebe zárodok revolučnej ideológie a svetonázoru, zameraného jasne proti cirkvi a jej inštitúciám. V dobe všeobecnej krízy feudalizmu sa stal humanizmus, najmä v Nemecku, Francúzsku a Anglicku, drvivou kritikou cirkvi a stredovekých prežitkov. Z humanistu sa stal typ liberálneho mysliteľa s kritickým postojom k súčasným nešvárom, vyplývajúcim z korupcie a rozkladu cirkvi. Triedny charakter humanizmu vysvitá aj z faktu, že v dôsledku zúrivej protireformácie humanizmus v Taliansku zakapal ako podozrivý kacírsky element.

Je zaujímavé, že proticirkevný výbuch, akým bola nemecká reformácia, nevznikol v Taliansku, hoci ekonomický a ideologický vývoj

meštianstva dával k tomu najlepšie predpoklady. Príčiny treba vidieť v určitej totožnosti záujmov meštianstva a cirkvi. Neznamená to, že by tu bol chýbal verejný odpor proti cirkevnej hierarchii, uštipačný výsmech z kňazov a mníchov s poukazmi na ich hlúposť a naivnosť, ale v skutočnosti sily meštianstva neboly také silné, aby osnovaly vlastnú reformáciu. Časť najmajetnejšieho meštianstva bola veľmi úzko sviazaná s pápežstvom, a to peňažnými záležitosťami, ako aj osobnými sväzkami. Veď pápeži väčšinou pochádzajú z najbohatších meštiackych rodín. Túžbou takmer každej vznešenej talianskej rodiny bolo dosadiť na Petrov stolec svojho príslušníka. Cirkev bola spojencom a účastinárom v obchodnom podnikaní a vždy sa ukázala ako verný spojenec proti ľudu. Preto talianske meštianstvo považovalo cirkev v určitom smysle za „svoju“ a preto až dodnes má rímskokatolícka cirkev v Taliansku miesto ako národná. Po smutných skúsenostiach z Nemecka cirkev sa spamätala a siahla tiež k „reformácii“. Upevnila disciplínu, zbystrila ostrážitosť proti kacírstvu a bola hlavným činiteľom, ktorý pomohol zadusiť sľubný ideologický vývoj meštianstva. Humanizmus zahynul, ale ostal najcennejší produkt celého ideologického vývoja, renesančná prírodná veda, ktorá prvý raz vyorala nepreklenuteľnú priepasť medzi vedou a náboženstvom a ukázala sa smrteľným a neporaziteľným nepriateľom cirkevnej náboženskej ideologie. Myšlienkový vývoj v renesančnom období má teda veľký význam aj pre dnešný vedecký svetonázor. Vývoj bol síce kľukatý, plný tápania a rojčivého hľadania, ale bol nevyhnutnou pôdou, ktorá zrodila vedeckú poznávaciu metódu.

Keď hovoríme o renesančnej filozofii, máme na mysli charakteristické myšlienkové produkty XIV., XV. a XVI. stor. Tieto obdobia sú vrcholom rozkvetu hospodárstva a kultúry talianskych miest. Treba však prihliadnuť k niektorým zvláštnym črtám rozvíjajúceho sa meštianskeho myslenia.

Hoci talianske meštianstvo bolo bezpochyby rozhodujúcou silou hospodárskeho a kultúrneho života, jeho nástup neodráža sa ešte nástupom ostro vyhraneneho materializmu, ako je to zpravidla pri prípravách pozdejších buržoázných revolúcií, aj keď tu bola badateľná tendencia. Meštianska ideologia aj celá kultúra bola ešte slabá, aby mohla vytlačiť a poraziť kultúru cirkevnú, sformovanú a utvrdenú tradíciami od stáročí. Jednotlivé materialistické postrehy sa síce rodily, ale dôsledné materialistické filozofické systémy nemohly vzniknúť, pretože, aj keď pomerne vyspelá veda a technika dávala množstvo materialistických vedeckých

podnetov, tieto sa ešte nedostatočne spracúvaly pojmove, vedeckou metódou. Fyzikálne, mechanické, astronomické javy zamestnávaly iste mysle vedcov a filozofov, ale nebolo spoľahlivého pojmového aparátu a metódy na ich vedecké opisovanie a vysvetlenie. Preto v talianskom myslení tohto obdobia dominujú iracionálne prvky, skromná prírodoveda je obsiahnutá v kabale a v mágii, so silnou príchuťou fantastičnosti a poetickej mystiky.

Tak v Taliansku ako ostatne aj všade inde, kde niet ešte tvoriacej sa a tvorivej vedy, prejavuje sa v ideologickej filozofickej oblasti nápadná závislosť na myšlienkových produktoch minulosti. Avšak ich výber nie je náhodný, ale deje sa vždy so zjavnými aj zakrytými triednymi hospodársko-politickými zámermi.

Ak Taliansko bolo križovatkou obchodných ciest, bolo ono aj križovatkou myšlienok a kultúr. Vzdelanosť sa tu dostala na najvyšší stupeň. Univerzity, ktorých bolo nápadne mnoho, patria medzi najstaršie. V XIII. stor. boli založené univerzity v Arezzu, Siene, Padove, Piacenzi, Vicenzi, Vercelli a Neapoli, v XIV. stor. v Ríme, Perrugii, Florencii, Pise, Ferrare a Pavii. Univerzity v Salerne a Bologni sú ešte staršie. Maly starú vedeckú tradíciu a vedeckú špecializáciu. V Salerne sa prednášala medicína, v Bologni právo. Život na talianskych univerzitách sa vyznačoval väčšou svetskosťou ako na ostatných univerzitách európskych.

Pri analýze vtedajšieho myslenia je potrebné brať do úvahy charakter a vplyv univerzitného štúdia a metódy univerzitnej vedeckej práce. Isté je, že univerzity svojou skostnatelou štruktúrou štúdia vcelku hamovali moderné vzdelanie, ale zreteľné je aj to, že talianske univerzity absorbovaly množstvo starších filozofických podnetov a odchovaly viacerých samostatných mysliteľov. Čo je však v Taliansku nové a pre rozvoj meštianskej kultúry príznačné, to je fakt, že vzdelanie sa postupne emancipuje od univerzít, stáva sa záležitosťou civilnou, svetskou. Učenci a filozofi, odchovaní aj univerzitami a grupujúci sa z radov bohatého meštianstva, povznášajú sa nad stereotypnú interpretáciu starých mysliteľov a dopracúvajú sa k samostatným myšlienkam, často originálnym. K tomuto veľmi napomáhaly svetské akadémie, v ktorých humanistické snahy a záľuby prinášajú cenné ovocie. K verejnému vzdelaniu dopomáhaly aj knižnice a študovne, určené vzdelanému mestskému publiku.

Filozofické podnety, pôsobiace v Taliansku, boli pestré. Bola to jednak stará tradícia, pestovaná a konzervovaná na univerzitách v ob-

ligátnom štúdiu Porfyria, Boetia a najmä Aristotela, ktorý sa udomácnil v rôznych interpretáciách. Závislosť a príslušnosť ku komentátorom Aristotela bola delidlom filozofických škôl. Do averroizmu sa dostaly aj vplyvy arabského a židovského myslenia, pestovania kabalistiky a mágie.

Rozšírenie a pestovanie mágie, ako teoretické, tak aj praktické, vo forme tzv. prirodzenej mágie, astrologie a veštestva, je pre renesanciu príznačné a je dôkazom faktu, že ak myslenie nevie zvládnuť množstvo podnetov z praktického života, siaha po vysvetľovaní mystickým a iracionálnom.

Humanistické záľuby, horlivé štúdium gréckej a rímskej literatúry odhalilo obrovské myšlienkové bohatstvo, šírku filozofického myslenia antiky; poznanie starých filozofov bolo veľkým stimulom v oblasti ideologie a svetonázoru. Je príznačné, že v talianskom meštianstve nachádza obdiv práve Epikuros i Platon pre odvážnosť a mohutnosť myšlienkového rozletu, pre ich morálku, súhlasnú s hospodárskou a kultúrnou pozíciou meštianstva.

Panteizmus, grécky, rímsky aj orientálny, znamenal skutočné nebezpečenstvo pre kresťanskú ideologiu a víťazne si razil cestu medzi renesančnou inteligenciou.. Panteistické názory boli príznakom rozkladu cirkevnej ideologie aj morálky. Že to s kresťanstvom bolo vážne, dokumentuje napr. skutočnosť, že florentský vysoký štátny úradník Carlo Marsuppini odmietol prijímať sviatosti. Nechýbaly pokusy zakladať nové náboženstvá, blízke gréckemu a rímskemu pohanstvu.

Najdôležitejšie boli však podnety, pochádzajúce z rozvinutej hospodárskej a technickej oblasti a zo súkromného experimentovania. Tieto postupne viac a viac ovplyvňovali filozofiu, vyvracaly dovtedajšie, najmä Aristotelove poučky. Vznikly u filozofov prakticky zúčastnených v technickom živote, u ktorých sa v období pozdnej renesancie zreteľne formuje rozchod so starými vedeckými autoritami a vynikajú samostatné všeobecné uzávery. Tak vzniká charakteristický produkt, renesančná prírodná filozofia a z nej prírodná veda, otvárajúca novú epochu v európskom myslení.

Je pochopiteľné, že na základe pestrého hospodárskeho a politického života, za existencie množstva rôznorodého myšlienkového dedičstva rozvinula sa filozofia v renesančnom období v Taliansku na najvyšší stupeň v Európe a to tak po rozsahovej, ako aj obsahovej stránke. Pestrosť myšlienkových vplyvov, rozhýbanosť verejného života bola veľmi živnou pôdou pre filozofické hádky a ideologické boje.

Aristoteles bol známy takmer celý už od polovice XIII. stor. Averroova interpretácia Aristotela a židovsko-arabský panteizmus sa pestuje od XIV. stor. na univerzite v Bologni a v Padue. Hlavnými tézami averroizmu bolo učenie o večnosti sveta, o existencii svetového a činného ducha a nesmrteľnosť duše jednotlivca v rámci svetového ducha. Averroizmus mal svoju politicko-triednu funkciu. V opozícii proti bežnému cirkevnému svetonázoru sa stal majetkom meštianstva v Padue, najmä však v Benátkach. Podľa Petrarcovej mienky vyznať sa v averroizme patrilo k bontónu a bolo známkou vzdelania. Toto učenie ako kacírka ideológia bolo cirkvou prenasledované a na lateránskom koncile, spolu s alexandrinizmom, zakázané. Veľkým učencom-averroistom bol Nicoletto Vernias, prednášateľ v Padue. Ako plodný komentátor Aristotela a Averroa vynikol jeho žiak, Augustinus Niphus.

Aristoteles bol známy aj z iného prameňa. Grécki učitelia, ktorí ako politickí vyslanci, pozdejšie ako utečenci po páde Byzancie, priniesli „pravého“ Aristotela. V snahe po poznaní Aristotelových diel priamo v origináli siahalo sa s obľubou po gréckom komentátorovi Aristotela, Alexandrovi z Afrodisie. Prívrženci averroovského a alexandrovského učenia vyznávali v podstate tie isté tézy. Líšili sa však v otázke nesmrteľnosti, ktorú alexandrovci ako individuálnu neuznávali. Neuznávali ani večnosť sveta a pohybu, popierali nadprirodzený pôvod človeka. Obidve školy sa shodovaly v otázke dvojitej pravdy, ktorá sa ukázala ako snaha nejako spojiť vedecké filozofické a náboženské poznanie. Učenie o dvojakej pravde bolo na koncile r. 1512 odsúdené ako kacírstvo.

Najväčším a najodvážnejším prívržencom alexandrovskej skupiny bol Pietro Pomponazzi (1462—1524), profesor v Padue, pozoruhodne vzdelaný v medicíne a vo filozofii. Predierajú sa u neho tendencie materialistické a ateistické. Formuloval pojem dvojakej pravdy, ktorá mala byť pláštikom pre útok na protivedeckú mystiku. Búrku odporu vzbudil dielom *Pojednanie o nesmrteľnosti duše* (*Tractatus de immortalitate animi*). Spis bol na rozkaz vrchnosti spálený, ale vychádzal v častých vydaniach, bez udania miesta tlače. V tomto diele Pomponazzi vyvracia jednak učenie averroistov o jednote a nesmrteľnosti ducha, jednak rozvíja tvrdenie, že myslenie a vôľa sú viazané na telesné procesy a preto duša je smrteľná. Vyslovil tiež názor, že neuznávanie nesmrteľnosti duše nemusí mať za následok úpadok mravov, a to dokonca ani vtedy, ak vylúčime všetky božie tresty a nebeské odmeny. V ďalších spisoch popiera a vyvracia existenciu zázrakov a tajomstiev. Zázraky sú podľa

neho iba predráždenou fantáziou a za zázračné považujeme tie javy, ktorých príčiny nepoznáme. Popiera účinok modlitby a vzývania svätých. Náboženstvo je vraj dobré pre masu, aby sa dali štátom a cirkvou držať na uzde. Sám vznik náboženstva treba vysvetľovať prirodzenou cestou.

Pomponazzi je zaujímavým typom mysliteľa, u ktorého sa už rysujú črty nového svetonázoru a nového spôsobu uvažovania. Bol veľmi vplyvný a odchoval rad význačných alexandrovcov, ako Simona Portu, Gaspara Contarinioho a iných.

Mimo pomerne vyhranených škôl vynikali aj myslitelia, ktorí podliehali viacerým vplyvom a podnety pre svoju filozofiu získavali aj z vlastnej vedeckej praxe. Takýmto bol Andreas Caesalpinus, osobný lekár Klimenta VIII. Zaslúžil sa o rozvoj botaniky pokusom vypracovať prirodzenú klasifikáciu rastlinstva (*De plantis libri XVI*) a minerálov. V opise krvného obehu je predchodcom veľkého Harweya, ale v duchu aristotelizmu považuje ešte srdce za sídlo duše. Vypracoval metódu vedeckého poznania, ktoré podľa neho záleží v postupe od známeho k neznámemu pomocou klasifikácie, definícií a dôkazov. Bol však ešte vo vleku predstáv o démonoch, strigách a rôznych duchoch.

Význačným aristotelikom padovskej univerzity bol Giacomo Zabarella (1532—1589), vynikajúci najmä v logike, ktorú považuje za habitus intellectualis instrumentalis, seu disciplina instrumentalis a philosophis ex philosophiae habitu genita. Logiku treba vraj považovať za metódu bádania a každá veda je konkrétnou aplikáciou logiky. V jeho náuke o logike pokračovali Francesco Piccolomini (1520—1604) a Cesare Cremonini (1550—1631).

Platonizmus zakotvil v Taliansku zásluhou gréckych vzdelancov, ktorí priniesli zanietenie pre Platona už z Byzancie, kde sa odohrával boj proti aristotelizmu, majúci svoje tamojšie politické pozadie. Byzantskí učenci došli, aby vyskúmali a dohodli podmienky sjednotenia západnej a východnej cirkvi pod hrozbou tureckého vpádu. Je príznačné, že platonizmus sa uchytil práve v najmajetnejších meštianskych vrstvách, najmä na dvore nekorunovaných vládcov Talianska, Medicejovcov. Z obdivu k Platonovi vznikla už spomínaná medicejská akadémia, ohnisko platonizmu. Oživenie a pôsobenie platonizmu v nových podmienkach v Byzancii treba chápať v širších súvislostiach rozkladu byzantskej ríše. Hroziace nebezpečenstvo so strany Turkov dalo popud k posolstvám a vyjednávaniu o možnostiach slúčenia oboch cirkví. Dôležitý v tomto smere bol koncil vo Ferrare a Florencii, kde za účasti početnej gréckej

delegácie sa pretriasaly otázky sjednotenia. Na konci sa vyznačil ako nepriateľ západnej rímskej cirkvi Georgios Gemisthos P l e t h o n (1355—1450), ktorý nadviazal známosti s talianskymi učencami a našiel priaznivú pôdu pre svoj platonizmus najmä vo Florencii. Jeho prednášky o Platónovi sa stali — iste nemalou zásluhou reklamy Chrysolorasa — veľkou kultúrnou udalosťou. Poslucháči boli úplne unesení prednesom a novosťou myšlienok. Jeho vystúpenie bolo podnetom pre založenie platónskej akadémie.

V platonizme prenikaly silné pohanské prvky. Samy spory alexandrovcov a averroistov oslabovali autoritu Aristotela, vnášaly nedôveru v jeho učenie a tým posilňovali pozície Platóna. Aristotelovský systém predstavoval súhrn chladných vedeckých dogiem, ktorým chýbal rozlet a optimizmus. Všetko toto nahrádzalo platónske učenie a nachádzalo preto obľubu u bohatého laického meštianstva, predovšetkým pre svoju voľnosť a poetickosť.

Boj medzi prívržencami Platóna a Aristotela poznačil silne talianske myslenie. Základným dielom platonikov bolo P l e t h o n o v o dielo *O rozdiel platónskej a aristotelovskej filozofie*, kde aristotelizmus bol podrobený dôkladnej kritike a podaný výklad platonizmu, smiešaného s novoplatonizmom. Zjavným úmyslom Plethóna bolo obnovenie helénizmu vo forme nového pohanského náboženstva. Veľká závislosť na Platónovi je zrejmá aj v jeho diele *Tri knihy o zákonodarstve*. Krátke pôsobenie Plethóna malo veľký význam pre rozvoj platonizmu.

K rozšíreniu platónskeho učenia prispel značne tiež ďalší člen gréckej delegácie na koncile, Basilius B e s s a r i o n (1403—1473). Bol zastancom jednoty cirkvi. Unitárne snahy dopomohly mu dokonca na kardinálsky stolec a pôsobil ako pápežský legát v Bologni. Nebol taký zásadový ako Plethón, ale klonil sa ku kompromisom. Hľadal všade smierenie a pokúšal sa slúčiť aristotelizmus s platonizmom, pravda, za určitej prevahy posledného. Jeho hlavné dielo *Proti zľahčovateľovi Platóna* bolo napísané proti aristotelikovi Georgiovi Trapeziantovi, chýba mu však zásadnosť a pribojnosť. Preložil do latinčiny niektoré práce Xenofana, Teofrasta, A r i s t o t e l o v u *Metafyziku*. Jeho kompromisníctvo vysvitá aj z vlastnej korešpondencie, kde vyhlasuje, že si rovnako váži Platóna ako Aristotela. Je to pochopiteľné u cudzinca, ktorý sa dostal do vysokých úradov rímskej cirkvi.

Skutočným a dôsledným hlásateľom platonizmu bol Marsilius F i c i n u s (1433—1499). Študoval medicínu a filozofiu vo Florencii a v Pise.

Venoval sa dôkladnému štúdiu filozofie antickej, stredovekej kresťanskej, dokonca aj islamu. Ako usilovný a nadaný študent vzbudil pozornosť Cosima Mediciho a bol vybraný za riaditeľa platónskej akadémie. Ficinus dostal do daru dom a statok, aby sa mohol bezstarostne venovať práci. Ako hlavné práce zanechal *Platónsku teológiu*, súborný preklad Platonových diel (jeden exemplár z prvých vydaní sa nachádza v knižnici býv. ev. lýcea v Prešove), *O kresťanskom náboženstve*, *Rozhovor o láske*. Ficinus je epigonom Platona a úplne vo vleku novoplatónskej mystiky. Prejavoval snahu nájsť spoločné vzťahy platonizmu a kresťanstva. Je v zajatí novoplatónskych špekulácií o složení sféry Bytia, o Jednom a Večnom ako stupni najvyššom, o Mnohom a Premenlivom ako najnižšom.

Giovanni Pico della Mirandola (1463—1494) je skutočne reprezentatívnym typom vzdelanca novej rodiacej sa triedy. Už od mladosti ohromoval svoj okolie vysokým vzdelaním a inteligenciou, ktorú rozvinúť mu umožnilo aj rodinné bohatstvo. Údajne poznal hlavné európske jazyky, čítal starohebrejsky, chaldejsky, grécky a arabsky. Pochodil všetky univerzity Talianska aj Paríž. V medicínskej akadémii bol vrele prijatý a v platonizme získal základy pre svoju ďalšiu tvorbu. Jeho životným cieľom bolo dokázanie jednoty všefudského intelektu, a tak aj shody Platona a Aristotela. K vôli tomuto plánoval veľkú dišputáciu v Ríme, za účasti zástupcov všetkých univerzít, kde chcel obhájiť svojich 900 téz. V pozvaní, poslanom univerzitám, sa hovorí: „Gróf Mirandola bude verejne obhajovať 900 téz, ktoré sú z dialektiky, morálky, filozofie, fyziky, matematiky, metafyziky, teologie, mágie, kabaly a čiastočne obsahujú vlastné myšlienky, čiastočne sú vzaté zo spisov múdrych Chaldecov, Arabov, Židov, Grékov, Egyptanov a Rimanov atď.“

Dišputácia sa na zákaz duchovenstva neuskutočnila a horlivý filozof musel ujsť do Francúzska. Po čase sa vrátil do Florencie, kde prežil búrlivé časy pôsobenia Savonarolu. Žil utiahnute, dosiahol smierenia s cirkvou, ale odmietol nátlak Savonarolu vstúpiť do dominikánskeho kláštora. Zomrel v dňoch vpádu Francúzov do Florencie.

Mirandola sa vcelku pohybuje v oblasti platónskych pojmov, ale rysuje sa u neho jasná snaha po novom jednotnom svetonázore. Požiadavka triezveho vysvetľovania prírodného diania preniká hlavný spis *Dvanásť kníh proti astrologii*, ktorý vzbudil veľký rozruch. Astrologia, ako „vedecké“ predvídanie ľudských osudov a udalostí z konštelácie

hviezd, zostavovanie horoskopov, bola všeobecne uznávanou vedou, pestovanou aj na univerzitách. Mirandola dokazoval, že niet žiadneho nadprirodzeného pôsobenia nebeských telies, že všetko sa deje zákonite. Skutočne pôsobiace sily sú podľa neho svetlo, teplo a pohyb. Všetko prebieha zákonite, vyplývajúc z okolitých podmienok. V reči, chystanej na veľkú dišputu, *O dôstojnosti človeka* ospieval a zdôvodnil slobodu človeka ako jediného stroju svojho osudu.

Humanistické literárne štúdium odhalilo aj iné filozofické názory a systémy, ktoré znovu oživaly v dielach renesančných literátov. Profesor rétoriky na univerzite v Pavii, pápežský sekretár a kanonik Laurentius Valla (1407—1457) v spise *O rozkoši* pojednáva o stoicizme a o epikureizme ako o najdôležitejších filozofických systémoch staroveku. Valla vyniká ako bojovník proti predsudkom a tradíciám. Ako významný znalec filologie a literatúry uplatňoval vedecké metódy v histórii a v textovej kritike. V deklamácii proti tradícii o dare Konštantína vyslovil požiadavky sekularizácie cirkevných majetkov. Proti aristotelovskej scholastike vystúpil spisom *Dialektické dišputy proti aristotelikom*, kde zosmiešnil úzkoprsú scholastiku a zdôrazňuje, že vzdelanie má slúžiť životu. Pojem ľudskej slobody a božieho determinizmu chce zladit' v diele *O slobodnom rozhodovaní*. Sloboda človeka protirečí božiemu zasahovaniu do všetkého, a ako je možná ich vzájomná súhra, to vraj ostáva pre nás tajomstvom. Valla bol veľmi vplyvný mysliteľ, a to, že sa dostal do pápežských služieb, hoci bol veľmi slobodomyselný vzhľadom k cirkvi, možno vysvetliť skvelým vzdelaním, ktoré si cenil aj pápežský dvor, zasiahnutý tiež humanizmom.

Stoicizmus propagoval Lionardo Bruní (1369—1440), význačný kritik scholastiky a anglických dialektikov (Occama).

Charakteristickým produktom renesancie v oblasti filozofie je svojrázna prírodná filozofia ako pozoruhodná snaha po zovšeobecňovaní zo skromného empirického materiálu. Napriek fantastickým a mystickým prvkom je dôležitým ideovým predpokladom prírodnej vedy. To, že sa príroda, vonkajší svet stáva objektom filozofovania, je zrejme vyvolané ekonomicko-spoločenskými činiteľmi. Pestovatelia prírodnej filozofie boli zainteresovaní na konkrétnom vedeckom bádani a mnohí z nich sa zaslúžili o rozvoj jednotlivých disciplín významnými objavmi. Jednako ich však nemožno nazvať ešte prírodovedcami, pretože aj keď vychádzajú z konkrétneho materiálu, dochádzajú ku grandióznym uzáverom, nevyplývajúcim z nejakej ustálenej vedeckej metódy. Pre týchto filozo-

fov je príznačné, že chcú špekulatívnou cestou vyriešiť prírodovedecké otázky, skúmať rôzne „podstaty“ svetla, hmoty atď. Pritom odpor k akýmkoľvek tradíciám, odvaha a šírka myslenia doviedla ich k skonštruovaniu obdivuhodných systémov, s krásnymi materialistickými a dialektickými postrehmi. U prírodných filozofov možno jasne vidieť vymaňovanie sa mysliteľských osobností zpod vplyvov tradícií, čo je príznačné pre rozklad feudalizmu v základni aj v nadstavbe. Veľmi často boli to odchovanci cirkvi, ktorí sa rozišli s princípmi cirkevného myslenia aj morálky.

Brutálne spôsoby, akými sa cirkev vyrovnávala s kacírmi, voľnomyšlienármi a odpadlíkmi, najmarkantnejšie dokazujú reakčnú úlohu cirkvi, ktorá nevedela, pretože ani nemohla obhájiť opodstatnenosť svojich nesmyselných dogiem inak ako plameňmi hraníc, inkvizičnými súdmi, mučením a intrigami. Zúrivosť pápežskej hierarchie proti slobodnému mysleniu v XVI. a XVII. stor. vyplývala z celkového rozkladu katolicizmu a zo snahy zachrániť, čo sa zachrániť ešte dalo. Reformácia v Nemecku bola veľkým podnetom na rozmýšľanie ako skonsolidovať cirkev, upevniť ju a predísť príčinám rozkladu. A tak zvýšené prenasledovanie všetkých tých, ktorí sa uchyľovali od učenia cirkvi, len drasticky dokresľuje nový nástup stredoveku. S postavami renesančných filozofov a prírodovedcov je spojené inkvizičné prenasledovanie a často tragický osud mučeníkov. Avšak v skorších obdobiach, keď rozkladu a kvasu podliehal sám pápežský dvor, v časoch chaosu a bezradnosti v cirkevnej politike, bol daný podklad pre slobodu myslenia aj v radoch cirkevných hodnostárov.

Predstaviteľom nového spôsobu myslenia, aj keď ešte v rámcach teologických pojmov, je Mikuláš Cusanus (1401—1464), odchovaný univerzitou v Padove. Hral veľmi významnú úlohu pri urovnávaní cirkevných ideologických a politických sporov, ktoré, vďaka svojej vzdelanosti, riešil úspešne a dostal sa až za kardinála. V jeho myslení vynikajú prírodovedné záujmy. Je predchodcom Kopernika, pretože zastával názor, že zem je guľatá a otáča sa okolo svojej osi za 24 hodín. Vypracoval prvú mapu Nemecka a konal množstvo fyzikálnych pokusov. Premeranie hĺbok vymyslel zvláštny prístroj, bathometer. Bola to ľahká guľa, zatažená závažím. Pri dotyku s dnom guľa sa uvoľnila a stúpala na povrch. Hĺbka sa určila podľa toho, za aký čas sa objavila guľa na hladine. Vyslovil požiadavku, príznačnú pre renesančných filozofov a prí-

rodovedcov, že máme čítať predovšetkým z veľkej knihy prírody, ktorú boh pred nami roztvoril.

Vo svojom najcharakteristickejšom diele, *O učenej nevedomosti*, rozviedol zamotaný panteistický svetonázor. Začína úvahami o bohu, ktorý je všetko, čo môže byť, je absolútne veľký a nekonečný. Ak ho hlbšie skúmame, zisťujeme, že ho viac a viac nepoznávame, že naše poznávacie schopnosti sú veľmi obmedzené. Takto vzniká učená nevedomosť, ako vysoký stupeň poznania. Druhú knihu tohto diela venuje filozofickému skúmaniu sveta. Svet je všetko, čo nie je boh, ale boh je v ňom prítomný, pretože v každom konkrétnom je aj absolútne. Svet je pre nás veľkým tajomstvom. Najlepším nástrojom na jeho poznávanie je matematika, vyjadrujúca číselné vzťahy. Božskej trojitosti odpovedá svetová trojitosť, ktorou je možnosť, forma a spojenie. Princípom spojenia hmoty a formy je pohyb. Príroda je názov pre všetko, čo vzniká pohybom. V pohybujúcom sa svete nič nemôže existovať izolované, bez druhého a z toho vyplýva, že nemožno hovoriť o nejakých pevných bodoch, stredoch vo vesmíre, ani o obvodoch. Zem nie je stredom, ani na nebi niet pevných pólův. V ďalšej knihe pojednáva o Kristovi, ktorý je vraj prechodom medzi stvoriteľom a stvoreným svetom. Kristus je tiež spojom medzi nekonečne veľkým a nekonečne malým.

Zaujímavá je jeho teória poznania. Smysly nám obstarávajú konkrétny materiál a spracúvajú ho dva druhy rozumu, ratio a intellectus; prvý vylučuje protiklady, druhý je vyšší a chápe súvislosť protikladov a ich jednotu. Poznanie je kruhový proces, pretože čím abstraktnejšie poznávame, tým lepšie poznáme konkrétne. Všetky stupne a druhy poznania tvoria jednotu.

Pozoruhodná Cusanova dialektika iste vyvierala z jeho praktickej politickej činnosti a snáh. Zapodieval sa možnosťami slúčenia východnej a západnej cirkvi. Túžba nájsť jednotu skutočne existujúcich protikladov bola prameňom jeho svojráznej dialektiky.

Iní talianski prírodní filozofi, Francastoro, Cardanus, Patritius sa zaoberajú takmer výlučne prírodou, hľadaním podstaty svetla, tepla, síl, ktoré vládnu svetom a pripomínajú nám starovekých gréckych prírodných filozofov. Hoci v ich myslení je ešte veľa mystických vymyslení, preda hlavná tendencia je materialistická.

Girolamo Fracastoro (1483—1553) bol lekárom pápeža Pavla III., astronómom a básnikom. V diele *O sympathii a antipathii* rozvíja teóriu o vzájomnom pôsobení telies. Telesá sa vyznačujú príťažlivými a odpu-

divými silami, sympatiou a antipatiou. Vzájomné pôsobenie sa deje tak, že z telies sa odlupujú malé čiastočky a vnikajú do susedných telies. Podobne vysvetľuje aj naše poznávanie mimo nás ležiacich telies, z ktorých sa odlupujú spektrá, akési ich verné kópie a dostávajú sa do našej duše. V astronomických spisoch zastával teóriu epicyklov.

Hieronimus *C a r d a n u s* (1501—1571) je obdivuhodnou postavou; bol matematikom, lekárom, filozofom. Podľa neho neexistuje prázdny priestor a celý svet je vyplnený pralátkou. Z nej samej však svet vysvetliť ešte nemožno, pretože je potrebný zdroj pohybu, akási svetová duša. Prejavom tejto duše je teplo, ktoré možno stotožniť aj so svetlom. Stykom svetovej pralátky a tepla vznikajú všetky veci. Celá príroda sa skladá zo zeme, vody a vzduchu. Oheň nie je prvkom, ale len stavom niečoho. Svojrázne sú jeho názory na spoločnosť. Človek je vraj pre svoju bezmocnosť nútený sdružovať sa v spoločnosť. V nej musia byť zavedené prísne zákony. Ako vzoru sa dovoľáva starého Ríma a Benátok. Náboženstvo je na to, aby podopieralo štátnu moc. Veda má byť úplne slobodná, ale pestovať ju môžu iba niekoľkí, lebo by mohla viesť medzi masy pochybovačnosť a neúctu k dogmám. Zaslúžil sa o rozvoj matematiky a mechaniky. Podal spôsob riešenia rovníc tretieho stupňa a závesy na lodné lampy a kompasu dodnes ho pripomínajú ako veľkého prírodovedca.

Franciscus P a t r i t i u s (1529—1597) bol silne ovplyvnený novoplatonizmom. Vo svojom najznámejšom pojednaní *Nová filozofia* atď. zaoberá sa mystičko-fyzikálnymi úvahami o svetle. Právě svetlo, vychádzajúce od boha, je nehmotné. Zato svetlo, vychádzajúce zo slnka, je pomiešané s hmotnou substanciou. Priestor je od stvorenia vyplnený jemnou tekutinou fluorom. Bol učiteľom platónskej filozofie vo Ferrare, čo dáva charakteristický rys celému jeho myslieniu.

Uvedomelým odporcom Aristotela a odvážnym materialistom bol *Bernardinus T e l e s i u s* (1508—1588). Zavrhol opieranie sa o akékoľvek authority, hoci aj o Písmo sväté. Boh stvoril svet a vedca môže zaujímať iba to, aké sú jeho zákonitosti. Kritizuje sylogistickú metódu, pretože nám vraj neprináša nič nového. Právě poznanie nám dáva iba skúsenosť, naše smysly a usudzovanie na základe analógie a indukcie. Svet sa skladá z nezničiteľnej, večnej, bezkvalitatívnej a všetko prenikajúcej hmoty. Sama hmota je pasívna a ovládaná dvoma aktívnymi princípmi, teplom a chladom. Svet je rozdelený na nebo, kde prevláda teplo, a zem, kde prevláda chlad. Najväčší boj medzi týmito protikladnými princípmi sa

odohráva na hranici neba a zeme. Teplô spôsobuje pohyb a život, chlad kľud a smrť. Všetko povstalo z boja týchto dvoch síl, najprv nebo a zem a potom všetko ostatné. Pohyb je tým rýchlejší, čím viac prevláda teplo. Ľudská a zvieracia duša je jemná látka, rozširujúca sa nervami po celom tele. Hlavné sídlo má v mozgu. Zvláštna vlastnosť duše je, že vnemy, prijaté smyslami, uchováva v pamäti a môže ich znovu vyvolať. Rozhodujúcu úlohu v našom poznaní majú smysly. Sám rozum so svojimi kombináčnými schopnosťami nemôže dôjsť k žiadnemu výsledku, ak nemá materiál. Človek má ešte jednu zvláštnu nesmrteľnú dušu (forma superadita), ale ju musíme chápať, podobne ako boha, vierou a nie rozumom. Toto je zrejme iba taktický úskok na zakrytie krikľavých materialistických myšlienok. Telesiov systém dopĺňajú psychologické úvahy o citoch, ctnostiach atď. Prírodné chovanie človeka, ako aj ostatných vecí a hmoty samej je snahou po sebazáchove. Radosť je pocitom sebazáchovy. Láska sa vzbudzuje k tomu, čo podporuje sebazáchovu, nenávisť k tomu, čo jej prekáža. Hlavné cnosti: múdrosť, odvážnosť a dobrotivosť vznikajú tak, že človek sa snaží o sebazáchovu v rôznych situáciách a rôznym smerom. Ľudskosť je najvyššia cnosť a spočíva v tom, že snahu po sebazáchove rešpektujeme aj u ostatných ľudí.

Vrchol talianskej renesančnej prírodnej filozofie predstavuje Giordano Bruno (1548—1600), obdivuhodná postava mysliteľa, spájajúceho básnické intuitívne poznanie s vedeckým. Jeho nespútané myslenie, preniknuté zápalom po poznaní pravdy a odporom k bezduchej dogmatike, priviedlo ho k odvážnym materialistickým konštrukciám sveta a pozoruhodným definíciám najabstraktnejších pojmov. Brunova tragédia bola symbolickou tragédiou slobodného filozofického myslenia v časoch najreakčnejšej a úzkoprsej brutality katolíckej cirkvi. Plamene Brunovej hranice boli jednou z pochodní na útok proti všetkému novému, za násilné reštaurovanie nesmyselných dogiem, za upevnenie moci cirkvi a feudalizmu, ktorý dostával smrteľné trhliny. Brunovo upálenie ukázalo, že cirkev vládze a vie zhatiť rodenie sa nového svetonázoru iba násilím a že teda dohrala už svoju úlohu v živote Európy. Z Bruna sa stal príťažlivý typ bojovníka za pravdu a pokrok a generácie sa budú k nemu stále s obdivom vracáť.

Bruno pochádza z Noly v Campanii, čulého strediska kultúrneho života. V prostredí kláštora, v ktorom žil a pracoval Tomáš Akvinský, Bruno si skvele osvojil filozofiu antických, arabských aj scholastických filozofov. Neobyčajne naňho zapôsobilo dielo Kopernika a stalo sa jeho

životným krédom. Ako vysvätený kňaz vyznačoval sa slobodou myslenia, začo mu hrozilo cirkevné súdne pokračovanie. Včas ušiel do Ríma, odtiaľ do Švajčiarska, zeme talianskych emigrantov, kde pracoval ako korektor v tlačiarňi. O krátky čas odišiel do Lyonu a Toulousu a stal sa tam profesorom na univerzite. R. 1581 odobral sa do Paríža a vzbudil tam pozornosť samého Henricha III., ktorému venoval spis *O tónach ideí*. O dva roky odišiel do Londýna, s odporúčajúcimi listami k francúzskemu vyslancovi. Tu prežil spokojné chvíle a napísal väčšinu talianskych prác: *Večera na popolečnú stredú; O príčine, princípe a o jednom; O nekonečnu, vesmíre a svetoch; Heroické afekty*. Z tohto pobytu pochádza aj jeho sarkastická kritika scholastiky a jej predstaviteľov v Anglicku. R. 1585 sa vrátil späť do Paríža, cestoval do Nemecka, do Prahy, do Frankfurtu nad Mohanom a do Zürichu. Na požiadanie svojho žiaka sa vrátil, s predstavou pokojného života, do Benátok. Upadol však do pasce. 29. februára 1622 prepadla ho v spánku inkvizícia a uväznila ho. Márne vysvetľoval, že proti cirkvi neútočí, že sa zaoberá iba filozofiou. Od r. 1622 bol väznený v Ríme. Dňa 17. februára 1623 bol upálený na Campo dei fiori. Tak skončil skvelý predstaviteľ nového slobodného myslenia.

Príčina beštiálneho Brunovho upálenia je v tom, že v rozpore s cirkevným učením sa bil za materialistické ponímanie prírody a nekompromisne sa rozchádzal s dovtedajšími autoritami a tradíciami. Jeho svetonázor je panteistický, v očiach cirkvi však ateistický. Príroda podľa jeho slov nie je nič iného, ako boh vo veciach. Boh, stojaci nad svetom a spravujúci ho, neexistuje. V konkrétnejších otázkach je Bruno zjavným materialistom. Oblúbenou literárnou formou bola mu klasická forma dialogov, v ktorých ústami niektorého diskutujúceho podáva vlastné názory. Takto je písané jeho najdôležitejšie dielo *O príčine, princípe a o jednom*. Podáva v ňom výklad kopernikovského svetonázoru, rozvíja učenie o svetovej duši a uvažuje o hmote. Vyslovil duchaplnú definíciu hmoty. Hmota, z ktorej pozostáva príroda, v protiklade k hmote, s ktorou narába človek vo svojej praktickej činnosti, nemá žiadnu formu, a preto nie je možné poznávať ju smyslami, ale len rozumom, a to ako niečo jedno a rovnaké, čo je podstatou všetkých formovaných vecí. V poslednom dialogu shrňa vývody celej práce. Univerzum je jedno, nekonečné, nepohyblivé. Veci nie sú substancie, ale prejavom substancie vo zvláštnom.

V dialogu *O nekonečnu, univerzu a o svetoch* pokračuje v rozvíjaní

svetonázorových otázok. Univerzum musíme považovať za nekonečné a treba rozlišovať medzi svetom, ktorý je tvorený súhrnom nepreniknuteľných vecí a univerzom, vyplneným éterovým priestorom. Prázdno neexistuje, všetko je vyplnené hmotou. Niet nebeských sfér s pripevnenými nebeskými telesami. Je len jedno nebo, nekonečný éterový priestor. V ňom existuje nekonečné množstvo slnka a zeme, obiehajúcich svoje centrálné telesá. Všetky ostatné svety sú podobné nášmu a žiaden nemá zvláštne vyvolené miesto. Niet stredu, ani vrchu, ani spodku. Je možné, že aj ostatné svety sú obývané.

Latinská didaktická báseň *O trojnásobnom najmenšom*, vyniká dialektickými postrehmi. Bruno vidí súvislosť protikladov minima a maxima. Pojem minima je relatívny, napr. v astronómii aj svetové teleso môže byť minimom. Priestorové minimum si musíme myslieť ako okrúhle, roviny ako kruh a priestor ako guľu. Niet dvoch rovnakých miním a preto niet ani dvoch rovnakých vecí a figúr. Dovtedajšia geometria je vraj nesprávna; musí odstrániť iracionálne čísla, lebo geometrické útvary sa skladajú z celočíselného počtu priestorových miním.

Bruno ostro kritizuje scholastikov, ktorých nazýva zaháľáčmi, pedantmi, podvodníkmi a šarlatánmi. Najviac popudil cirkev proti sebe tým, že žiadal odobrať kláštorom majetky. Cirkev mala teda dosť dôvodov na jeho umlčanie.

O 19 rokov po jeho smrti zahynul beštiálnym spôsobom ďalší filozof, Lucilio Vanini (1585—1619), ktorý sa v nepokojnom tuláckom živote podobal Brunovi. Učil, že hmota je večná, boh a príroda sú jednotou, složené nebeských telies je rovnaké a všetko podlieha zákonitostiam svetového diania.

Uvádzané ukážky talianskeho renesančného filozofického myslenia jasne dokumentujú rozklad oficiálnej feudálnej cirkevnej ideologie a ideologický nástup novej spoločenskej sily meštianstva.

Je nepochybné, že územie Talianska hralo v živote Európy od XI. stor. po hospodárskej aj kultúrnej stránke rozhodujúcu úlohu, a to najmä v XIV.—XVI. stor. Univerzity talianskych miest, so svojimi bohatými vedeckými tradíciami, stali sa centrami najvyššieho vzdelania; boli vyhľadávanými miestami európskych učencov. Dostatočnou známkou vysokého vzdelania bolo dosiahnuť akademické doktorské hodnosti na niektorej zo starých talianskych univerzít. Preto nie je div, že humanistické snahy, ktoré prinášaly mnoho nového po formálnej aj obsahovej stránke, rozptýlili sa po Európe aj bez toho, že by boli bývaly vy-

volané tam priamo ekonomicko-kultúrnymi podmienkami, ale to zas neznamená, že by humanizmus v mimotalianskych zemiach sa bol vznášal niekde vo vzduchu, nad domácimi pomermi.

Humanizmus mimo Talianska nadobudol v rôznych zemiach charakteristické svojské formy. Isté je, že spôsob humanistického myslenia bol odrazovým môtikom ostrej kritiky cirkevnej ideológie, najmä scholastiky a potom aj spoločenských pomerov. Z humanistov sa vykryštalizovali neohrození myslitelia, bičujúci, zosmiešňujúci súčasnú feudálnu spoločnosť (Morus, Hutten, Erasmus).

Hoci humanisti v časoch najväčšieho rozkvetu tvorili akúsi jednu nadnárodnú obec a štúdium odľahlej antickej literatúry vyformovalo z nich kozmopolitov, predsa v ďalšom vývoji mimo Talianska vidieť u nich príklon k vlastným domácim pomerom a z humanizmu sa stáva charakteristický, vo svojej dobe pokrokový, spôsob kritického uvažovania, opierajúci sa o vieryhodný materiál a odmietajúci všetky nepodložené výmysly a tradície.

Kolískou humanizmu je nepochybne Taliansko, ale vývoj humanistického myslenia v mimotalianskych zemiach je nie menej zaujímavým ako v materskej zemi, pretože vrchol humanistickej vzdelanosti, filologickej presnosti a dôslednosti sa dosahuje inde (Erasmus).

Význam humanizmu a renesančnej filozofie, okrem toho, že preukázal neoceniteľné zásluhy o zachovanie a oživenie antiky, jej literatúry a filozofie, je najmä v tom, že priniesol záujem o konkrétny spoľahlivý materiál, o živé spoločenské vedné disciplíny, o literatúru, archeológiu a filozofiu, ako aj to, že vytvoril situáciu, v ktorej sa plne uplatnila kritika autorít a tradícií.

V novom triednom a kultúrnom prostredí vytvára sa aj zárodok moderného vedeckého svetonázoru, renesančná prírodná veda. Prírodoveda, filozofia a umenie sa nevyznačovali ešte ostrými oddeľujúcimi hranicami. V renesančnom vzdelancovi dozrievajú harmonicky formy spoločenského vedomia, uskutočňuje sa obdivuhodná syntéza vedeckého, umeleckého a filozofického tvorenia, priaznivo sa stretávajú subjektívne vlohy s objektívnym ekonomickým, politickým a kultúrnym prostredím.

Aj keď sa renesančná prírodná veda vyvíja na báze ekonomického vývoja v konečnej inštancii, jednako treba mať na pamäti aj ideologické vplyvy, prameniace z humanistických záľub a grandióznych prírodno-filozofických konštrukcií. Odvaha postaviť sa proti dovtedy platnej aristotelovskej vede bola podopretá a zdôvodnená dôkazmi, získa-

nými experimentálnou cestou a organicky zapadala do celkového ideologického života, hádok a polemík. Renesančnú prírodnú vedu treba teda považovať za výsledok a vrchol tak ekonomicko-triedneho, ako aj ideologického vývoja.

Výsledky bádania prírodovedcov, astronomov a fyzikov patria síce viac do dejín jednotlivých vied ako do dejín filozofie, jednako treba zdôrazniť, že majú pre filozofiu kardinálny význam. Veľké objavy Kopernika, Galileiho, Keplera, ktorým predchádzaly pionierske práce Vinchiho, Tartagliu, Ubaldiho, Benedettiho a iných, mali základný význam pre porážku feudálno-cirkevného svetonázoru. Vyvrátenie geocentrického názoru bolo prvým veľkým výdobytkom vedy, ktorá ukázala silu, neporaziteľnosť a neslučiteľnosť s náboženským dogmatizmom. Zavedenie experimentovania a poznávanie samej prírody a nie vedeckých autorít bolo historickým medzníkom v dejinách vedeckého myslenia. Autoritou sa stala príroda so svojimi zákonitosťami. Pri experimentovaní sa zavádza meranie času, váhy a iných veličín. Presnejšiemu formulovaniu zákonov prekážala ešte nedokonalosť meracích metód a prístrojov. Avšak v podstate metóda vedeckého bádania sa ustálila najmä v tom, že sa vylúčila neodôvodnená dôvera najmä v Aristotela, udomácnil sa experiment s opakovaním a meraním a na všeobecne platný zákon sa uzatváralo z počtu shodných výsledkov pokusov. Pozorované javy boli jednoduché, zvládnuteľné aj pomerne primitívnym matematickým aparátom.

Pravdaže, ani taký Kopernik alebo Galilei sa neubránili ešte určitým vplyvom scholastiky, ale boli to vplyvy v porovnaní s tým, čo sami vytvorili, veľmi nepatrné. Cirkvi i vedcom bolo jasné, že sa vytvára priestor medzi vedou a oficiálnym náboženským svetonázorom, že ide o dve formy poznania, navzájom sa vylučujúce. Renesančná veda, ako vrchol celého hospodárskeho a kultúrneho vývoja, zahájila novú epochu v ľudskom myslení, epochu tvrdých bojov vedy s náboženstvom a konečné víťazstvo vedy. A toto je práve to, čo spája dnešok, dnešný vedecký svetonázor so skvelým kultúrnym obdobím takmer pred poltisícročím v Taliansku.

Záverom možno shrnúť, že tieto prevratné zmeny v oblasti spoločenského vedomia, rozklad oficiálneho cirkevného svetonázoru, búrlivý rozvoj novej meštianskej kultúry, vedy, umenia, filozofie nie sú nijakými zázračnými zjavmi vo vývoji ľudského ducha, akými by sa mohly zdať v interpretácii buržoázno-idealistickej kultúrnej historiografie,

ale sú to zákonité zjavy, majúce svoj koreň v rozvoji ekonomiky talianskych miest, vo formovaní sa nových spôsobov výroby a výmeny, v utváraní sa novej triedy, mešťianstva. Renesancia ako kultúrna oblasť tohto obdobia ostane skvelým pamätníkom zašlej slávy talianskych miest a prvého veľkého rozbehu rodiacej sa kapitalistickej spoločenskej formácie.